

**ЛИНГВИСТИЧНИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧНИ АСПЕКТИ
НА НЯКОИ ТУРСКИ ТОПОНИМИ
С БАЛКАНСКИ ЕЗИКОВ ПРОИЗХОД**

Христо Салджиев
Тракийски университет, Стара Загора

**LINGUISTIC AND SOCIAL LINGUISTIC ASPECTS OF THE
TURKISH TOPONYMES WITH BALKAN LANGUAGE ORIGIN**

Hristo Saldzhiev
Trakia University in Stara Zagora

The present article is focused on some Balkan Turkish toponymes originating from the substrate Greek and Bulgarian toponymy. The accent is put on the geographical distribution of the early Turkish toponymes – these from the eastern part of the peninsula and from Southern Macedonia have been loaned from Greek unlike these from Central and Eastern Macedonia and Albania that have obvious Bulgarian origin. The Turkish phonetic adoption of the Balkan toponymy, the influence exerted on the formation of the Turkish toponymy by the political and cultural factors are also examined. A new hypothesis about the initial meaning of the toponym Istanbul is introduced.

Key words: Balkans, Turkish toponymes, Greek, Bulgarian

Ономастичните изследвания отдавна са доказали своя потенциал при изследването на редица проблеми, касаещи етническите промени, езиковите и културните взаимодействия на определени територии през отдалечени исторически периоди, за които наличните извори са силно ограничени или със спорна достоверност. Настоящият доклад има за тема част от турската топонимия в източните, централните и западните части на Балканския полуостров – основно ойконими, чиято поява може да бъде отнесена към началните периоди на османското завоевание и настаняване в тези територии. Изследването на този дял от турската топонимия поставя редица въпроси, свързани с етническите и езиковите характеристики на ранната османска общност и езиковите ѝ контакти със завареното балканско население.

За разлика от Мала Азия, която от средата на XI до началото на XIV век преминава през няколко вълни на тюркско-огузка колонизация, свързани с непрекъснатото прииждане и заселване на множество тюркменски племена от Средна Азия, Балканите, като се изключат мимолетните и доста спорни от историографска гледна точка появи на селджукски турци през XIII век и на айдынски наемници във войските на Кантакузин през XIV век, остават територия, чиято политическа и етническа трансформация от балканско-християнско към тюркско-ислямско средновековие през втората половина на XIV и първата половина на XV век се свързва основно с бейлика, основан от Осман през 1299 г. и неговите наследници.

Един от неизбежните аспекти на всяка промяна на етническата ситуация е появата на нови суперстратни топоними, които могат да бъдат фонетични адаптации на старите заварени субстратни названия, техни преводи или напълно нови имена, свързани със спецификите във възприемането и усвояването на природната и урбанизационната среда от страна на новопоявилите се етноси. Към това трябва да се добавят и топоними, формирани под влиянието на екстраординарни културни и политически фактори.

1. Проблемът за ролята на субстрата във формирането на турската топонимия

Османското завоевание на полуострова заварва една пъстра лингвистична и етническа картина, която се характеризира с културната доминация на три езика – гръцкия, различните варианти и редакции на старобългарския и латинския език в Далмация. Далеч по-сложна е езиковата ситуация с оглед на народните езици и диалекти. С голяма доза сигурност може да се предполага, че езиковата общност, наречена през 20-и век *балкански езиков съюз*, вече е била факт, което предполага наличието на широки зони на би- и трилингвизъм с участието на различни български, гръцки, романски (румънски, арумънски и мегленорумънски) и албански диалекти. Засега единствено народният българо-гръцки билингвизъм остава добре документиран посредством редица двуезични българо-гръцки надписи, най-ранните от които датират от втората половина на IX век (Йорданова, Иванова 2002: 77 – 79), огромния брой преводи от гръцки на старобългарски през целия период от IX до XV век, както и посредством преводите от старобългарски на гръцки, белязали културната дейност на Охридската архиепископия през XI – XIII век (Драгова 1992: 165 – 166). Зона на активен билингвизъм през този период е и Далмация, където местният далматински

език все повече отстъпва място на югозападните славянски диалекти, въз основа на които по-късно ще се изгради хърватският език. Билингвизъм е съществувал и между балканските славянски езици, за което имаме достатъчно сведения както в историческите източници, така и в редица достигнали до нас писмени паметници от тази епоха. Тази сложна езикова ситуация без съмнение е оказвала непосредствено влияние и върху топонимията, в която се наблюдава наличието на паралелни фонетични или смислови ойконими, хидроними, ороними.

За да онагледим сложността на ситуацията, ще посочим един характерен пример – съвременният македонски град Битоля (Битола) за пръв път е споменат с това си име в надписа на цар Иван Владислав от 1015 г. – Бѣтѡла (Заимов 1970: 22), а впоследствие и в маргинална бележка в Болонския псалтир от първата половина на XIII век – срѣдѣ града въ Бѣтѡлѣ (БЕР I 1971: 50). Във византийските източници, макар и рядко, той се споменава като Βοιτέλλε (Грамоти на Василий II 1965: 42) и Βοιτέλλι (Георги Кердин, Йоан Скилица 1965: 286), а в западните – като Botella (Фулхер от Шартр 1965: 75) и Butella (Вилхелм Тирски 1965: 196). Впоследствие очевидно в резултат на съществуващото в района народно гръцко-българско двуезичие той придобива ново гръцко название Μοναστήρι, което е буквален гръцки превод на българската форма Бѣтѡла/Бѣтѡла, осмислена вероятно на народна основа като 'обител' (Рум 2006: 60). От това ново паралелно гръцко название произлиза албанското Manastiri и както ще видим – и турското Manastir. В същото време романските езици от Македония – арумънският и мегленорумънският – предлагат вариант, произлизащ от българското наименование: Vitule/Vituli. Горният пример ни убеждава, че едно по-обстойно съпоставително проучване на вариантите на топонимите в отделните региони и езици на полуострова може да хвърли значителна светлина върху линиите на езиковите контакти в миналото.

По отношение на турската топонимия с балкански произход се наблюдава интересно географско разпределение, което засега остава неизследвано и необяснено. Накратко то се изразява във възприемането на множество гръцки варианти при формирането на турските топоними в източните части на Балканите и южна Македония – тенденция, която постепенно отслабва на запад към долината на Средна Струма, Централна Македония и Албания. По-долу в таблиците са представени конкретни примери, онагледяващи тази тенденция.

- Източни Балкани и Южна Македония

Средновековно българско название	Гръцко название	Турско название
Несѡврѣ/Несеѡврѣ (Гълѣбов 1986: 464)	Μεσηβρία/ Μεσηβρία (Гълѣбов 1986: 464)	Misivri
Плѣпѣднѣ (Дуриданов 1976: 115 – 116)	Φιλίππουπόλη	Filibe
Дѡблннѣ	Διάμπολι	Yambol
Оѡѡѣ	Προβάτων	Pırvadı
Сѡлѡнѣ	Θεσσαλονίκη/Σαλονίκη	Selanik
Сѣрѣ (новобългарски)	Σέρρες	Serez
Бнтѡла/Бѣтѡла	Μοναστήρι	Manastır
*Кѡстоѡрѣ	Καστοριά	Kesriye

Към горната таблица следва да добавим още няколко интересни примера. Турският ойконим Edirne вероятно е заимстван от гръцкото Αδριανούπολη с отпадане на втория компонент *πολη* по подобие на Φιλίππουπόλη/Filibe. Вероятността за заимстване на българското *Одрнѣ* е минимална, тъй като широкото турско *е* в чужди заемки предава най-често вокала **а** и никога начално **о**. Все пак с оглед на факта, че отпадането на компонента *πολη* не е типично при усвояването и адаптирането на гръцките двусъставни ойконими, остава възможността за заимстване от някой среднородопски диалект с изявен акавизъм.

Градовете по Южното Черноморие също преминават в турски от народния гръцки – форми като Sözebolu и Ahtebolü продължават една интересна и установена още в Мала Азия ономастична практика компонентът *πολη* да се адаптира като отделна лексема, в която вокалната хармония не се влияе от гласните на първия компонент. Преходът *η > и* е изцяло повлиян от началната гласна *ο* в *πολη*. Последното навежда на мисълта, че носителите на езика приемник очевидно са схващали *πολη* като самостоятелен лексикален елемент, а това подсказва и наличието на определен турско-гръцки билингвизъм.

Интересен и дори странен е случаят с турската адаптация на среднобългарското *Бѣднѣ* – Vidin. Адаптирането на **б** посредством **в** е абсолютно нетипично за турския език явление. То е непознато и за българския, както и за разклоненията на проторумънския. Единствената възможност за появата на ойконима *Видин* остава гръцко посредничество, при което началният лабиал **β** е сведен до **в**. Вероятно

гръцкият стои и зад промяната на средновековното българско название **Дръстъръ** с турското *Silistre*.

Изходната българска база се запазва най-вече при онези ойконими, при които липсва паралелно народно гръцко название или фонетична адаптация: ***Козакъ** – *Gözeken* (Обзор), **Варна** – *Varna*, **Шоуменъ** – *Şumnu*, **Ловечъ** – *Lofça*, **Урвевенъ** – *Çerven* и др. Като че ли единствено при Търново турската адаптация – *Tirnova*, следва български фонетичен вариант, тъй като началната гласна е **ъ**, а не копира византийското изписване и произношение с гласна **и**. Тук обаче е спорно дали в края на XIV век е съществувал широко разпространен народен гръцки вариант на името на столицата на Второто царство. Турската фонетична адаптация, както и византийските записи с гласна **и** свидетелстват, че най-вероятно голямата ерова гласна вече е реализирала преход към съвременния вокал **ъ** поне в рамките на ойконима **Тръновъ/Тръновъ**.

Проблем представлява и произходът на хидронима *Tunca* (Тунджа). Предноезичният консонант **дж** навежда на мисълта за евентуална адаптация на българската съгласна **ж**. В същото време съхраняването чак до втората половина на 14-и в. на назалността на първата гласна е малко вероятно. Впрочем това се доказва и от българското название на горното течение на реката – *Тъжа*, което е естествено развитие от старобългарското ***Тжжа** (Гълъбов 1986: 464). Вероятността за заимстване от гръцки диалект със запазена назалност от античното *Tonzos* също изглежда проблематична най-вече с оглед на предаването на гръцкия дентал **ζ**. Би могло да се предположи хипотетичен преход $z > dz$ на народна гръцка основа, който впоследствие би дал **dj** в турски. По сходен начин стои и въпросът за произхода на оронима *Istranca* (Ъстрънджа/Странджа). Името очевидно има тракийски произход – вероятно първоначален хидроним, но е предадено с посредничеството или на гръцки, или на български, без да може с пълна сигурност да се възстанови неговият начален облик при адаптирането му в турски.

На фона на доминиращото надмощие на турски топоними с гръцка езикова основа в Източните Балкани се открояват три, които са с очевиден български произход. На първо място това е хидронимът *Meriç* от българската форма **Марница**, а не гръцката *Έβρος*. Също така трябва да се споменат ойконимите *Yeni* (Нова) и *Eski* (Стара) *Zağra*, чиято втора част произхожда от средновековния български хороним **Загора**. Интересно е, че в случая на *Eski Zağra* (Стара Загора) новият турски ойконим е изместил не само средновековната гръцка форма

Βέροια, но и средновековното българско название Βορούη. Обяснението на тези интересни изключения може да се търси в голямата популярност на двете названия (Марица и Загора) през средните векове. Те се срещат не само в среднобългарските писмени източници, но и в съвременните им византийски извори, което може да се разглежда като доказателство, че Марица и Загора са били активно употребявани и в гръцка езикова среда. По същия начин стои въпросът и за Воден/Водин (на местния диалект) в Егейска Македония. Турският вариант на името Vodina е в несъмнена връзка с Воден, но трябва да се вземе предвид и обстоятелството, че в средновековния гръцки името на града също произхожда от българската форма: Βοδήνοίς/Βοδινόις (според изписванията на Акрополит и Ана Комнина).

Същевременно други средновековни български хороними остават непознати в топонимичната система на турския – такива са Романия (популярното средновековно название на Северна Тракия), Поморие – названието на южното черноморско крайбрежие, запазено в Софийския (Кукленски) Песнивец, Загора (днешна Централна Северна България), Мрака (название на полетата западно от София) и т.н.

• Централна Македония/Албания:

Както отбелязахме по-горе, в тези области се наблюдават тенденции, противоположни на тези в Източните Балкани.

Българско название	Гръцко название	Турско название
Охридъ	Ἀχρίδα	Ohri
Строумица	Στρόμνιτσα (гръцка адаптация на по-ранна българска форма)	Usturumca
Ципгъ	Στυλείου	İştîp
Мелникъ	Μελένικο/ Μελένικον	Melnik
Бѣлградъ (в Албания – днешен Берат)	Βελλέγραδα	Belgrad-i Arnavud (албанският Белград) впоследствие Berat
Драгъ	Δυρράχιο	Dıraç
Горница (днешният град Корча) – Албания	Κορυτσά	Görice

За някои от ойконимите или хидронимите, като Скопие (Üsküp), Прилеп (Pirlepe), Вардар (Vardar) и т.н., е трудно да се определи от кой език са преминали с оглед на факта, че и в гръцкия, и в българския те се явяват с идентично или много близко фонетично звучене.

Засега трудно може да се даде обяснение на това географско разпределение при заимстването в турски на ойконими и хидроними от балканските езици. Правят впечатление обаче и най-ранните записи на турски антропоними в среднобългарски източници. Така в Бориловия синодик името Мурад се явява в необичаен вариант – **Мюурагъ** (Попруженко 1928: 89). Странният протетичен член в началото на името би могъл да се тълкува като гръцки определителен член *o*, вероятно адаптиран в турски посредством *a*. Подобна адаптация се наблюдава и в някои от горепосочените топоними: Θεσσαλονίκη/Σαλονίκη > Selanik. По същия начин и най-ранният български запис на антропонима Yildirim (Йълдъръм) в среднобългарския надпис от Холъвник от самия край на XIV в. следва по-скоро един гръцки, а не турски изговор – **Нддрнигъ** (Гълъбов 1986: 681). Тези следи дават основание да се мисли, че в ранната турско-османска общност е присъствал и съществен гръцки компонент. Последното се потвърждава и от византийските хронисти, като някои от тях настояват, че дори основателят на османската династия и държава – Осман, е от гръцки произход.

2. Фонетична адаптация на балканските топоними

При всички топоними независимо от техния произход (български или гръцки) се наблюдават сходни принципи на фонетична адаптация:

- Поява на протетичен член в началната сричка, когато тя се състои от две или повече съгласни: İştîp, Dîraç, Üsküp, Usturumca, Pîrvadi. Същото явление се наблюдава и във фонетичната адаптация на топоними с нетурски произход в Мала Азия: Izmir/Σμύρνη.

- Редица топоними се усвояват на отворена сричка посредством прибавянето на крайна гласна, отново в съответствие с вокалната хармония или съкращаването на крайните съгласни: Edirne, Filibe, Tîrnova, Misivgi, Lofça, Pîrvadi, Ohri, Şumnu и т.н. Интересно е, че в Мала Азия примерите за подобна адаптация не са толкова много.

- Наблюдава се също така адаптация на *a* посредством широко *e* най-вече в началната гласна: Selanik, Edirne, Kesriye, Meriç.

- В отделни случаи се наблюдава промяна на вокалите или тяхната елизия в съответствие с принципите на вокалната хармония, като

се изхожда от първата гласна: Manastır, Kesriye, Şumnu, Usturumca. Невинаги обаче този принцип се спазва.

- По отношение на съгласните съществуват следните особености: беззвучният лабиал **n** в начална позиция и пред гласна често се озвучава към **ñ**, непознатият за турския език консонант **ɟ** се предава посредством палаталите **ç** и **ǰ**, същото така нетипичният за турски консонант **ʒ** се усвоява посредством **ǰ**.

Интерес представлява ойконимът Selanik (Sel'anik) от гръцкото Θεσσαλονίκη/Σαλονίκη. В случая се наблюдава палатално **l'** пред широката гласна **a**. Подобна фонетична адаптация е характерна най-вече при усвояването на множество заемки от арабски и персийски, в които съгласната, предхождаща гласните **a/y**, силно се смекчава. Явлението е интересно с оглед на типологичните сходства с меките съгласни в източните български говори, които най-силно са били подложени на влиянието на турския и най-дълго са взаимодействали с него. То впрочем доказва организирането на турската консонантна система и по разделителната линия мекост/твърдост – факт, който често пъти се пренебрегва в разработките на турските лингвисти. Паралелните прояви на това явление, описвано често пъти като евразийско, в балканските езици (румънски, източните български диалекти, турски, северногръцките диалекти) според мен е един от слабо проучените феномени в балканското езикознание.

I. Топоними, възникнали под влияние на екстралингвистични фактори:

По отношение на балканските територии могат да се открият няколко интересни примера.

- Кюстендил – отдавна е доказано, че ойконимът произхожда от името на последния феодален владетел на средновековния **Кѣльждѣ** – Константин Деянович. Вероятно обаче това название възниква най-напред като хороним, отбелязващ не града, а цялата територия на неговото владение, за което говори завършекът **ил**, който е част от двусъставната композиция Küstend eli – областта, земята или дори хората на Константин. Образуване на хороним от начален антропоним (Добротица) се наблюдава и в крайния североизток при Добруджа, един пример, който е многократно коментиран в специализираната литература.

- София – турското название на града Sofya е заимствано от това на църквата „Св. София“. Още в края на XIV в. названието София се появява като ойконим успоредно с това на **Средѣцѣ** в среднобългарските документи – например Витошката грамота. Неговата употреба обаче е значително по-ограничена и стеснена за сметка на традицион-

ното Средец. Възприемането в турския на София и пълното отсъствие на форми от Средец, изглежда, трябва да се търси в широкото присъствие, което топоси с название *Αγία Σοφία* имат в урбанистичната среда на византийските градове в Мала Азия и в Източна Тракия още от времето на Юстиниан (483 – 565). Най-често става въпрос именно за църкви, които последователно са трансформирани в джамии след завладяването на въпросните градове от османците, но съхраняват своето предишно название и като мюсюлмански храмове. В случая става въпрос за интересна и устойчива социокултурна приемственост между средновековната балканска и османската урбанистична среда, която оказва директно въздействие и върху формирането на новата османотурска топонимия.

- Може би най-интересният от културноисторическа и социолингвистична гледна точка османотурски ойконим е названието на някогашната българска столица **Преславъ** – *Eski Stambul/Eski Stambulluk* (Старият Истанбул). Със сигурност названието се появява още в ранния период на османското завоевание и настаняване на Балканите, тъй като присъства в най-ранните османски хроники, в т. ч. и в официалната хроника на Мехмед Нешри – „Огледало на света“. Обикновено се приема, че турският ойконим *Istanbul* има народен характер от гръцкото „*εἰς τὴν Πόλιν*“ в противовес на официалното османско *Kostantiniyye*. Примерът с названието на Преслав обаче ни убеждава, че в случая не става въпрос само за народна адаптация на един гръцки израз, а за особена културноисторическа и вероятно социална натовареност, която може да се сравни с тази на българския политоним и ойконим Царевград/Цариград. Представата за царстващия град, която е дълбоко заложена във византийско-балканския политически и културен модел още през Ранното средновековие и има своите конкретни интерпретации както на византийска, така и на българска почва (и по отношение на Търново, и по отношение на Преслав), изглежда, се просмуква и в османотурския ойконим *Istanbul*. Последното ни дава основание да го разглеждаме и като своеобразен идеологически топоним. Ако се върнем на конкретния пример с Преслав, прибавянето на прилагателното *eski* (стар) има смисъл само по отношение на Търново, а не на Константинопол, което впрочем отговаря и на средновековното българско схващане от XIII – XIV век за Преслав като „първопрестолен град“. В този контекст може да се издигне хипотезата за ранното възникване на названието Истанбул – още в първите етапи на османогръцките езикови, а и културни контакти, като първоначално с него са се отбелязвали главните политически и културни центрове на „чуж-

дия“ за османците християнски свят. За съжаление, нашите познания за идеологическия и културния мироглед на ранната османска общност (края на XIII – XIV век) са повече от оскъдни, тъй като те се опират или на чужди, или на доста по-късни (от XV век нататък) османски интерпретации. Съществуването обаче на такива топоси, като „kızıl elma“ (червена ябълка), ни дават основание да мислим, че и названието Истанбул също принадлежи към тази първоначална османска идеологическа система на осмисляне на света, в която без съмнение е имало и силен фолклорен елемент.

В заключение следва да се подчертае още веднъж значението на балканската турска топонимия не само за тюркологията, но и за лингвистичната балканистика. Нейното подробно проучване в контекста на балканските езикови контакти тепърва предстои и без съмнение ще хвърли значителна светлина върху етническата, лингвистичната и културната история на Балканите.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР I 1971:** *Български етимологичен речник*. [Balgarski etimologichen rechnik.] София: БАН, 1971.
- Гъльбов 1986:** Гъльбов, И. Вълхело=Анхиало, Атия=Антея. Топонимични приноси. [Galabov, I. Vahelo=Anhialo, Atiya=Anteya. Toponimichni prinosi.] // *Избрани трудове по езикознание*. София: Наука и изкуство, 1986, 464 – 466.
- Гъльбов 1986:** Гъльбов, И. Приносът на епиграфския материал за решаване на лингвистични проблеми. [Galabov, I. Prinosat na epigrafskiyu material za reshavane na lingvistichni problem.] // *Избрани трудове по езикознание*. София: Наука и изкуство, 1986, 679 – 695.
- Драгова 1992:** Драгова, Н. *Балканският контекст на старобългарската писмена култура (VIII – XII век)*. [Dragova, N. Balkanskiyat kontekst na starobalgarskata pismena kultura VIII – XII vek.] София: Гал-Ико, 1992.
- Займов 1970:** Займов, Й. *Битолският надпис на цар Иван Владислав, самодържец български*. Епиграфско изследване. [Zaimov, Y. Bitolskiyat nadpis na tzar Ivan Vladislav. Epigrafsko izsledvane.] София, 1970.
- Йорданова, Иванова 2002:** Йорданова, В., Иванова, Е. *Двуетичните надписи в България от IX – XIV век (лингвистични бележки)*. [Yordanova, V., Ivanova, E. Dvuezichnite nadpisi v Bulgariya ot IX –

XIV век (lingvisticchni belezhki.) // *Преславска книжовна школа*, том 6. Редактор Тотю Тотев. Шумен: Марин Дринов, 2002, 76 – 89.

Попруженко 1928: Попруженко, М. *Синодик царя Борила*. [Popruzhenko, M. Sinodik tsarya Borila.] Български старини, т. 8. София: Държавна печатница, 1928.

Руум 2006: Room, A. *Placenames of the world: origins and meanings of the names for 6,600 countries, cities, territories, natural features, and historic sites* (2nd ed.). McFarland, 2006.

ИЗВОРИ

Вилхелм Тирски 1965: Willermi Tyrensis. *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*. ЛИБИ III. София: БАН, 1965, 180 – 196.

Георги Кердин, Йоан Скилица 1965: Georgii Cedreni, Ioannis Scylitzaes. *Historiarum compendium*. ГИБИ VI, София: БАН, 1965, 198 – 340.

Фулхер от Шартр 1965: *Historia Iherosolymitana. Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium ab anno domini MХCV usque ad annum MCXXVII auctore domno Fulcherio Carnotensi*. ЛИБИ III. София: БАН, 1965, 71 – 77.

Грамоти на Василий II: *Sigilia Vasilii II*. ГИБИ VI. София: БАН, 1965, 40 – 47.